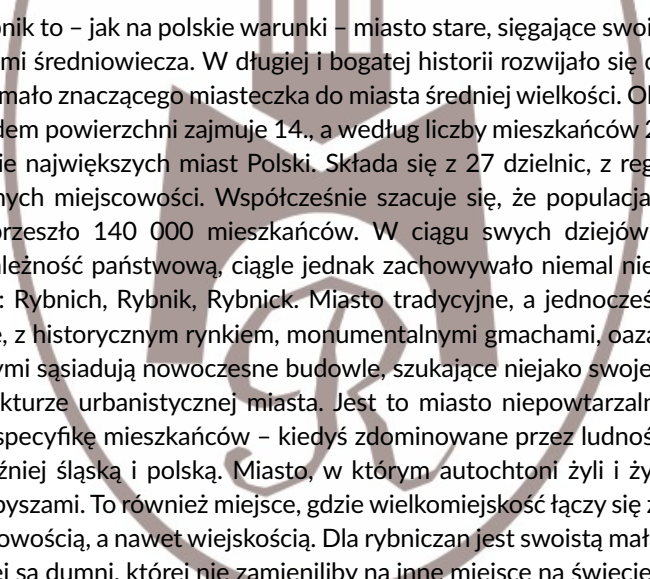

WSTĘP

Rybnik to – jak na polskie warunki – miasto stare, sięgające swoimi początkami średniowiecza. W długiej i bogatej historii rozwijało się od niewielkiego, mało znaczącego miasteczka do miasta średniej wielkości. Obecnie pod względem powierzchni zajmuje 14., a według liczby mieszkańców 25. miejsce na liście największych miast Polski. Składa się z 27 dzielnic, z reguły kiedyś odrębnych miejscowości. Współcześnie szacuje się, że populacja rybniczian liczy przeszło 140 000 mieszkańców. W ciągu swych dziejów zmieniało przynależność państwową, ciągle jednak zachowywało niemal niezmienną nazwę: Rybnich, Rybnik, Rybnick. Miasto tradycyjne, a jednocześnie nowoczesne, z historycznym rynkiem, monumentalnymi gmachami, oazami zieleni, z którymi sąsiadują nowoczesne budowle, szukające niejako swojego miejsca w strukturze urbanistycznej miasta. Jest to miasto niepowtarzalne również przez specyfikę mieszkańców – kiedyś zdominowane przez ludność niemiecką, później śląską i polską. Miasto, w którym autochtoni żyli i żyją zgodnie z przybyszami. To również miejsce, gdzie wielkomiejskość łączy się z małomiasteczkowością, a nawet wiejskością. Dla rybniczian jest swoistą małą ojczyzną, z której są dumni, której nie zamieniliby na inne miejsce na świecie.

Początki Rybnika mogą sięgać nawet przełomu IX i X wieku, kiedy to miała powstać w dolinie Nacyny pierwsza osada rybacka. Leżała na szlaku handlowym wiodącym z Raciborza przez Oświęcim do Krakowa. Niewątpliwie olbrzymi wpływ na jej dalszy rozwój miało przyjęcie chrześcijaństwa, a następnie wybudowanie może około 1180 roku kościoła oraz erygowanie parafii pw. Najświętszej Marii Panny. Prawdopodobnie na przełomie XIII i XIV wieku osada została lokowana na prawie zachodnim (flamandzkim). W 1308 roku

pierwszy raz odnotowano ją w źródłach jako *civitas*. Można więc stwierdzić, że już wtedy Rybnik był niewielkim miastem. W średniowieczu osada przynależała do księstwa raciborskiego, a następnie opawsko-raciborskiego. W roku 1532 niewielkie miasteczko stało się centrum majątku określanego mianem państwa rybnickiego, do którego należały również okoliczne miejscowości. W 1607 roku Rybnik zmienił swój status, stając się miastem prywatnym czeskiego rodu Lobkowiców, choć majątek rybnicki nadal był znany jako państwo rybnickie, a od roku 1682 rodu Wengierskich mających swe korzenie w Polsce. Ich władanie odcisnęło mocne piętno na losach miasta.

Kolejnym ważnym wydarzeniem w dziejach miasta było przejęcie go przez Prusy w wyniku I wojny śląskiej w latach 1740–1742. Nastąpił szybki rozwój Rybnika, zwłaszcza w 2. połowie XIX wieku, jego przemiana z małego miasteczka w miasto. W 1818 roku stał się miastem powiatowym, a tym samym siedzibą wielu urzędów. Następową stopniową jego industrializacją. W konsekwencji powstań i plebiscytu górnośląskiego w 1922 roku miasto oraz okoliczne miejscowości zostały przyłączone do Polski. Ostatnim wielkim przełomem dla miasta była II wojna światowa, w wyniku której nastąpiły istotne zmiany narodowościowe. Miasto uległo polonizacji, rozpoczętej już w dwudziestoleciu międzywojennym. Miejsce wyjeżdżających górnośląskich Niemców zajęli przybysze z całej Polski. Skutkowało to zachwianiem ciągłości kulturowej, choć mniej odczuwalnym niż w centrum górnośląskiego obszaru przemysłowego. Nadal jednak Rybnik, a zwłaszcza jego dzielnice pozostały ostoją śląskości. Przybysze stopniowo integrowali się ze Śląskiem, w większości akceptowali jego zwyczaje i kulturę. W latach 70. XX wieku miasto znacznie powiększyło swoje terytorium, w jego granice włączono kilka podrybnickich gmin wiejskich i górniczych miasteczek.

Autorzy niniejszej monografii swoim celem uczynili wszechstronne ukazanie dziejów miasta oraz jego dzielnic we wszystkich możliwych aspektach w powiązaniu z niejednokrotnie trudną historią Górnego Śląska, Polski, Niemiec i Czech. Historią tworzoną przez Ślązaków, Polaków, Niemców, Żydów, Czechów i Morawian. Starali się zwracać uwagę zarówno na odmienności kulturowe, jak i cechy wspólne regionu Górnego Śląska z innymi ziemiami polskimi. Dążyli do wydobywania ze źródeł nieznanych do tej pory faktów, umożliwiających lepsze zrozumienie procesów zachodzących w mieście i okolicznych miejscowościach. Pragnęli uniknąć pisania historii z punktu widzenia polskiego czy niemieckiego, co niestety było głównym mankamentem dotychczasowych monografii Rybnika. Nie rozumiano bowiem dokonujących się tutaj zmian ekonomicznych, politycznych i kulturowych, specyfiki jego mieszkańców. Dzieje regionu, a tym samym Rybnika i okolicznych miejscowości zdominowane były przez kwestie konfliktów politycznych, głównie narodowościowych. W zależności od przynależności państwowej i systemu polityczno-ustrojowego świadomie pomniejszano wkład poszczególnych narodowości lub grup społecznych w rozwój miasta. Rybnik to obszar, na

którym rozwijały się zarówno rolnictwo, jak i przemysł. Zachodzące uprzemysłowienie wywierało przemożny wpływ na zmiany kulturowe. Rybnik z małego miasteczka stopniowo, zwłaszcza począwszy od połowy XIX wieku, wyrastał na swoistą „stolicę” obszaru, na którym się znajdował.

Zamiarem autorów było przedstawienie rozwoju miasta w perspektywie długiego trwania. Dlatego opracowanie, które oddajemy do rąk Czytelników, ma być w zasadzie tylko monografią historyczną. Składa się ono z dwóch tomów. W pierwszym zastosowano układ chronologiczno-problemowy, przedstawiono poszczególne okresy w rozwoju historycznym. Wyznacznik podziału na rozdziały stanowiły z reguły zmiany polityczno-ustrojowe będące udziałem Górnego Śląska albo samego miasta Rybnika. Drugi tom ma układ problemowo-chronologiczny, poświęcona jest poszczególnym aspektom życia w mieście, począwszy od XIX wieku. Takie ujęcie tematu było możliwe dzięki zachowanym źródłom, choć dla czasów wcześniejszych są one z reguły skromne. Całość uzupełnia bogaty materiał ikonograficzny, głównie fotografie.

Pierwszy tom monografii zawiera teksty ukazujące: pradzieje tych ziem; losy średniowieczne – rozgraniczone lokacją miasta; historię miasta w okresie podporządkowania monarchii czeskiej; czas panowania pruskiego, które miało jakże kluczowy wpływ na miasto i cały region; konflikt polsko-niemiecki w okresie powstań i plebiscytu, co zaowocowało przyłączeniem znacznej części Górnego Śląska do Polski; historię miasta w dobie dwudziestolecia międzywojennego oraz podczas II wojny światowej i okupacji niemieckiej w strukturach III Rzeszy Niemieckiej; rozwój miasta w dobie Polski Ludowej, a także jego współczesność.

W tomie drugim znajdzie Czytelnik teksty poświęcone wybranym aspektom dziejów miasta, takim jak: kształtowanie się herbu miasta; rozrost terytorialny miasta aż po czasy współczesne; kluczowe dla miasta zagadnienia gospodarcze, przede wszystkim dotyczące przemysłu, rolnictwa, rzemiosła oraz handlu; kwestie religijne, skoncentrowane głównie na funkcjonowaniu Kościołów katolickiego i ewangelickiego; formowanie się i rozwój oświaty i kultury, także szeroko rozumianej kultury fizycznej (głównie sportu i rekreacji), służby zdrowia i opieki socjalnej; przemiany miejskiej architektury.

Autorzy pragnęli w miarę wszechstronnie ukazać miasto Rybnik wraz z jego licznymi dzielnicami w jego rozwoju historycznym. Myślimy, że taka struktura monografii będzie czytelna dla odbiorcy, pozwoli mu na całościowe spojrzenie na historię Rybnika. Opracowanie jest dosyć obszerne. Przekroczyło pierwotnie zakładaną objętość, co było konsekwencją prowadzonych przez autorów badań, w wyniku których można było odkryć wiele nieznanych do tej pory faktów, inne z kolei zweryfikować lub też ukazać w zupełnie nowym świetle. Dzięki temu uniknęliśmy sytuacji, w której monografia byłaby powtórzeniem i zebraniem tego, co do tej pory napisano o historii Rybnika. Objętość została jednak utrzymana w rozsądnych normach,

w założeniu monografia ma być swoistym kompendium o dziejach Rybnika. Zdajemy sobie sprawę, że temat nie został jeszcze niewyczerpany. Mamy nadzieję, że w przyszłości światło dzienne ujrzą nowe źródła, dzięki którym wiedza o przeszłości miasta zostanie uzupełniona.

Opracowanie zostało oparte zarówno na źródłach, jak i literaturze naukowej. Autorzy poszczególnych rozdziałów przeprowadzili kwerendy archiwalne i dotarli do wielu dotychczas nieznanych faktów z dziejów miasta i jego okolic. Kwerendy te objęły zarówno archiwa krajowe, jak i zagraniczne (Berlin, Praga, Brno i inne miejsca). Temat źródeł do dziejów miasta to nadal otwarta karta. Wiele archiwaliów jest rozproszonych w różnych zasobach archiwów państwowych i kościelnych. Zdarzają się sytuacje, że nawet odległe w czasie źródła znamy dzięki inicjatywie osób prywatnych zaangażowanych z osobistej pasji w odszukiwanie rzeczy uznawanych za zaginione bądź zniszczone. Stan badań również zostawia wiele do życzenia. Dysponujemy wprawdzie bezcenną monografią Franza Idzikowskiego, ale jest to dzieło powstałe ponad 150 lat temu. Autor zawarł w nim wiele wartościowych informacji, co przy mizernym zachowaniu akt miejskich podnosi jego dokonania do rangi wręcz wtórnego źródła. Znaczenie tej pracy docenił już dziennikarz i publicysta Artur Trunkhardt. Przeredagowana i przetłumaczona przez niego na język polski, została uzupełniona o wiele cennych kwestii z dziejów miasta dla okresu po 1860 roku. W okresie międzywojennym losy miasta opracował również rybnicki werbista o. Emil Drobny, osoba szczególnie zasłużona dla badań nad tym regionem w okresie międzywojennym, przedstawiając je w niewielkiej broszurce.

Po II wojnie światowej po obu stronach żelaznej kurtyny powstały prace poświęcone dziejom miasta. Krąg badaczy i dawnych niemieckich rybniczian stworzył około 1965 roku pracę na obchodzony w Dorsten jubileusz 700-lecia miasta Rybnika. W rzeczywistości Polski Ludowej, mocno indoktrynowanej systemem politycznym, powstawały wciąż wartościowe opisy autorstwa Alfonsa Mrowca i prace Ludwika Musioła będące bezcennym źródłem do dziejów miasta. Ale na 650-lecie miasta obchodzone z wielką pompą w 1964 roku – roku XX-lecia PRL – nie powstała żadna większa praca. Opracowanie monograficzne – zbiorowa praca pod redakcją Jana Walczaka – ukazało się dopiero w 1986 roku, spinając klamrą fragmenty dawnej rzeczywistości z socjalistycznym spojrzeniem na dzieje społeczno-polityczne Rybnika w XIX i XX wieku. Z oczywistych powodów praca meandrami wiła się po wielu tematach, uwypuklając kwestie zgodne z oficjalną linią partii i państwa, inne spychając w niebyt.

Nazbyt szybko zdewaluowało się ujęcie wielu tematów. Na bardzo wiele kwestii należało spojrzeć na nowo, a inne należało wydobyć z cienia. Ostatnie ponad ćwierćwiecze było czasem odkrywania małych ojczyzn – Rybnika jako większej całości i poszczególnych dzielnic. Prace Longina Musiolika, Marka Szołtyśka, Józefa Kolarczyka, Michała M. Palicy, Mieczysława Kuli, Henryka

Rojka czy Andrzeja Adamczyka i wielu innych wniosły nowy powiew w dość siermiężną rzeczywistość postkomunistycznego miasta z mocno poszarpaną tożsamością. Również Muzeum przedstawiło nieśmiałą próbę uchwycenia losów miasta w niewielkim opracowaniu *Zarys dziejów Rybnika (do 1989 r.)*. Dziś, ponad dekadę po jego wydaniu, zdajemy sobie sprawę z niedostatków tej pracy, ale była ona jakby przewodnikiem po drodze, która w dużej części wiodła *ad fontes*, do źródeł, których w dziejach Rybnika i jego dzielnic jeszcze wiele pozostaje wręcz zakrytych.

Współczesny Rybnik jest prężnie rozwijającym się miastem, którego mieszkańcy są żywotnie zainteresowani poznaniem swoich korzeni. Prowadzone są badania, inicjowane głównie przez Muzeum, które jest organizatorem sesji naukowych oraz popularnonaukowych poświęconych wybranym aspektom z dziejów miasta. Nakładem Muzeum ukazują się też publikacje będące pokłosiem tych badań. Dzięki temu można coraz lepiej poznać historię Rybnika i jego dzielnic. Temu ma również służyć niniejsza monografia, która powstała dzięki zaangażowaniu i wysiłkowi wielu osób, którym należą się słowa podziękowania.

Za udostępnienie dla celów badawczych materiałów archiwalnych i wybranej ikonografii, która wzbogaciła niniejszą publikację, podziękowania kierujemy pod adresem dyrekcji oraz pracowników: Archiwum Państwowego w Katowicach oraz jego Oddziałów w Raciborzu i w Pszcznie, Archiwum Państwowego w Opolu, Archiwum Państwowego we Wrocławiu, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum IPN w Katowicach i w Warszawie, Archiwum Służby Ochrony Zabytków w Opolu, Biblioteki Śląskiej w Katowicach, Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, Biblioteki Uniwersytetu Zielonogórskiego, Centralnego Archiwum Wojskowego, Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej w Katowicach, Książnicy Cieszyńskiej w Cieszynie, Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze, Muzeum Górnoląskiego w Bytomiu, Muzeum Historii Katowic, Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu oraz Muzeum w Raciborzu. Głęboko cenimy wielką pomoc, jaką okazała nam dyrekcja oraz pracownicy Muzeum w Wodzisławiu Śląskim. Dziękujemy również zagranicznym placówkom archiwalnym w Bayreuth, Berlinie, Brnie, Ofomuńcu, Opawie oraz Pradze, bowiem bez ich materiałów archiwalnych i ikonograficznych ta praca byłaby znacznie uboższa.

Wielkie podziękowania składamy ks. prof. dr. hab. Józefowi Paterowi, dyrektorowi Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, oraz dr. hab. Halinie Dudale, dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach, za udostępnienie cennych materiałów archiwalnych. Dziękujemy również za umożliwienie doboru ikonografii ks. dr. Leszkowi Makówce, dyrektorowi Muzeum Archidiecezjalnego w Katowicach, oraz ks. Janowi Roškowi, dyrektorowi Poczsterskiego Zespołu Klasztorno-Pałacowego w Rudach.

Kolejne podziękowania za udostępnienie i pomoc w pozyskaniu dokumentacji kierujemy na ręce: dr. Norberta Miki, Romana Copa, Grzegorza

Wawocznego, ks. dr. Grzegorza Kublina, dr. Norberta Niestolika, a za możliwość wykorzystania archiwaliów ze zbiorów parafii oraz wykonania materiału fotograficznego na ręce: ks. Franciszka Radwańskiego, emerytowanego proboszcza parafii MB Bolesnej w Rybniku; ks. dr. Grzegorza Olszowskiego, proboszcza parafii św. Antoniego w Rybniku; ks. Sebastiana Śliwińskiego, proboszcza parafii Wniebowzięcia NMP w Rudach; ks. Tadeusza Stachonia, proboszcza parafii Bożego Ciała w Jankowicach Rybnickich; ks. Gintera Józefa Kurowskiego, emerytowanego proboszcza parafii Wniebowzięcia NMP w Raciborzu; ks. Stanisława Kołodzieja, proboszcza parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Rybniku-Niedobczycach; ks. dr. Adama Tondery, proboszcza parafii Trójcy Przenajświętszej w Rybniku-Popielowie i Radziejowie, ks. Bronisława Matyska, proboszcza parafii św. Wawrzyńca w Ligockiej Kuźni, dr. Henryka Szymiczka SVD oraz o. Jana Pilka SVD, proboszcza parafii Królowej Apostołów w Rybniku. Dziękujemy również panom: Mikołajowi Ostrowskiemu za udostępnienie dokumentacji archeologicznej, Łucjanowi Durszlagowi za udostępnienie cennych materiałów, Łukaszowi Zawadzie za wykonanie serii cennych fotografii do niniejszej publikacji oraz Dagmarze Wójcik za pomoc w pozyskaniu materiału ikonograficznego.

Na koniec składamy podziękowanie Panu Piotrowi Kuczerze, Prezydentowi Miasta Rybnika, którego osobiste zaangażowanie pozwoliło na sfinalizowanie publikacji w takim kształcie, a także służbom finansowym miasta, Radzie Miasta oraz Radzie Muzeum za okazaną życzliwość i pomoc. Nie możemy nie wspomnieć także Pana Adama Fudalego, byłego Prezydenta Miasta Rybnika, który nie tylko zainicjował prace nad monografią, ale stale nas dopingował do działania. Dziękujemy także całemu zespołowi pracowników Muzeum w Rybniku, a szczególnie Pani Urszuli Janowskiej oraz dr. Dawidowi Kellerowi, za wspieranie i prowadzenie wielu zadań związanych z powstaniem tej monografii. Dziękujemy wszystkim Autorom za ich zaangażowanie, włożoną pracę oraz przyjęcie naszych sugestii. Recenzentom wydawniczym jesteśmy wdzięczni za wszystkie wskazówki i uwagi, zwłaszcza te krytyczne, dzięki którym mogliśmy uniknąć wielu potknięć.

Zbigniew Hojka, Bogdan Kloch

Rybnik, jesień 2017 roku